

Tõnu Õnnepalu „Paradiis“

Nele Tammeaid

Vaatlen Tõnu Õnnepalu teost „Paradiis“ läbi poststrukturealistliku pilgu. Lähtun selles Gilles Deleuze'i ja Félix Guattari terminitest ja kontseptsioonidest. Selleks kasutan Eik Hermann'i ja Hasso Krulli tõlgendusi nende filosoofia alustest, ning nende enda teost „Kafka. Väikese kirjanduse poole“.

Paradiis on koht, milles on realiseerunud meie soovunelmad ja ihad. Selles on õnn ja rahulolu. See on nagu lõpp-punkt, mille eeldus on eksisteerida ainult meie unistustes aga reaalselt seda mitte kunagi kogeda. Kuid Deleuze'i ja Guattari poststrukturealistlikust vaatepunktist ongi olulisem mõelda väljaspool algust ja lõppu, mõelda keskpäigast endast. Just selles vahelisuses peitubki võlu, see on ongi huvitav.

Tõnu Õnnepalu Paradiis on tema isiklik paradiis, millel on reaalsusega vaid vähene seos. Seda kohta Hiiumaa randade, metsade ja põllumaade vahele otsima minnes ei pruugi seda leida. Kuigi sinna minek ei ole iseenesest raske, "Tuleb vaid tahta. Ja see välja öelda." ütleb Õnnepalu ise.ⁱ

Õnnepalu Paradiis eksisteerib eelkõige temas endas. Selles Paradiisis väljenduvad kõik tema ihad. Nendeks on tungiv vajadus armastuse järele, olla osa loodusest, harida maad, saada teada iseendast. Paradiis ise ei ole iha objekt. See on koht, kuhu voolavad sisse ja läbi erinevad iha potentsiaalid ning milles sünnivad uued. See on osa ihaldavast masinavärgistⁱⁱ, nagu Deleuze ja Guattari ihade tekkimist ja vooge kujundlikult nimetavad. Neid ihasid ei saa freudistlikult taandada puudujäägile ja tõrjutusele, iha on palju laiem kui vaid teater perekondlikul tasandil. Poststrukturealistid kujutasid inimese teadvust

kui masinavärki. See masin tähistab mitteteadlikku või iseseisvat moodustist, mis korduvate operatsioonide kaudu midagi pidevalt produtseerib. Ka ihade tootmine on masinlik. Ihade voogu masinas iseloomustavad lineaarsed, binaarsed suhted. Üks masin on alati teisega seotud, millega seotakse erinevaid voolud. Iha on alati suunatud millegi vastu, nagu seksuaalne või emotsionaalne kirg on suunatud kellegi teise poole. See kirg kas võetakse teises masinas vastu või katkestatakse, või toodetakse veel midagi uut. Önnepalu ise ütleb armastuse kohta nii: „See tunne. See on vist see, et otsitakse. Ennast. Teises. Sest kus siis veel.“ⁱⁱⁱ Armastus kui iha on alati suunatud millegi poole, see on lineaarses suhtes teise masinaga.

Armastus, tungiv vajadus selle järele, on üks teose läbiv joon. Kuid armastus on nii abstraktne, et seda ei saa struktuurselt kirjeldada, korrastada. Ihade vooge saab mõista, kui vaadelda neid risoomses seoses. Risoomi^{iv} mõistet kasutavad Deleuze ja Guattari väljendamaks süsteemi, mis on atsentreeritud, ringlev paljusus. Sellel ei ole organiseerivat keset või hierarhiat, selle moodustavad ainult hargnevused ja jooned. Neid jooni saab alati ühendada teistega. Kuid kõige olulisem on, et risoom on alati keskpaik, mitte kunagi lõpp. Nii on ka Paradiis pidev, sellest ei ole pääsu. Önnepalu kirjeldab seda pääsematusetunnet, mis seoses Paradiisiga teda valdab. Paradiisiga oleks justkui leping sõlmitud, mida ei saa ise omatahtsi lunastada ega üles öelda.^v See tunne naib oma paratamatuses olevat kohati raske, kuid samas nii loomulik. Sest Paradiis on osa inimesest. „Ja ma olen temaga päris rahul, sest paremat pole ma tunda saanud.“^{vi}

Ihad on samuti potentsiaalsuste paljusus, mis moodustub omavahel seotud joonte rägastikust. Üksikut iha saab vaadelda selle paljususest lahutatuna. Seksuaalsed ihad väljenduvad erinevates vormides, ühenduvad erinevatel hetkedel erinevate iha masinatega. Önnepalu kirjeldab armumisi ja armastusi, mis erinevatel aegadel on teda vallanud. Nende objektid on muutunud ja masinad on neid erinevalt kodeerinud. Need on muundunud, kuid on osa ihade paljususest. Need ihad on vajalikud. „Sest ma räägin sulle, imelik asi on see, et meie armastused, nii tulemusetud, kui nad ka ei paista, on ainsad, mis (või kes) meid kuhugi viivad.“^{vii}

Armastuse kõikvõimalikkuse loob vahepealne olek.^{viii} Sellel on mingi algus ja mingi tagajärg, kuid armastus ise, see tunne, on midagi täiesti eraldiseisvat. Sellise vahepealsuse fikseerimine on üks olulisemaid Deleuze'i mõisted ja on alus tema filosoofiale. Vahelisust iseloomustab paradoksaalsus, et see asub millegi vahel, kuid on ise täiesti eraldi ja sõltumatu. Sellist vahelisust ei saa näha, aga seda saab kogeda ja sellest saab mõelda. Armastus on üleminek ühelt aistingult teisele ja see aisting ise on kõige tähtsam.

Selles hetkes on kõik võimalik. Viivitus^{ix} on hingetõmbehetk sissetuleva liikumise ja väljamineva impulsi vahel. Selles avaldub kõhkklusmoment, mis võimaldab juhusliku ja ennustamatu edasihargnemise. Just selles armastuses, mis avaldub tundena, aga ei ole millenagi veel realiseerunud, on olemas kõik võimalused. Sellepärast ongi see vahepealne olek kõige huvitavam ja isegi olulisem kui selle tulem. Önnepalu kirjeldab erinevatel aegadel erinevaid armumisi, mis on olnud tulemuseta, kuid ometi vajalikud.

Paradiisiga on seotud ka tugevalt iha maaläheduse järel. Aeg, mida Önnepalu peamiselt kirjeldab, on üks keeruline aeg kahe riigikorra vahel. Üks aeg ei olnud veel läinud ja teine ei olnud veel tulnud. Ja selles viivituse hetkel olid õhus kõik võimalused. See oli eriline aeg, mis oli täis ootusi. Näiliselt ei olnud midagi muutunud, aga selles oli tajutav pingeline. „Sel ajal tuli just ka vabadus ja me keegi ei teadnud, mida see õigesti tähendab. Nüüd me teame, et vana vabadus asendati uue vastu ja vana orjus asendati uuega, nagu ikka vahel juhtub. Aga kui uus pole veel päriselt tulnud ega vana veel päriselt läinud, siis on tõesti päris vaba aeg.“^x

Sellel ajal tekkis inimestes vaimustus, et uus aeg võimaldab tagasi pöörduda vana eluviisi juurde, hakata jälle talu pidama ja maad harima. See vaimustus oli õhus ja Önnepalu ise siiralt uskus selle võimalikkusesse, uuesti maaga lähedaseks saada. Selle maaga, millest inimene on nii võõrandunud, kuid mida ta veel mäletab. Deterritorialisatsiooniprotsessi^{xi} käigus on inimesed võõrandunud maalähedast eluviisist, traditsioonilistest pühiväärtustest, kogukondlikest tavadest, religioossetest, seksuaalsetest normidest. Deleuze'i ja Guattari põhjendavad deterritorialisatsiooni ihade dekodeerimisema, mida põhjustab kapitalism. Kapitalismis kodeeritakse ihadevood ümber ja need saavad endale abstraktse vormi, mille aluseks on raha. Sellele võõrandumisprotsessile järgneb alati reterritorialisatsioon – liikumine, mis püüab dekodeeritud voole uuesti kodeerida. Selle eesmärke on muuta inimene jälle maalähedaseks, olgugi, et ta on juba ilma maata. Tagasimineku ei ole enam võimalik, mis tõttu toimub pidev võnkumine deterritorialismi ja reterritorialismi vahel.

Paradiisi minek oli Önnepalu püü saada tagasi side maaga. Ta tahtis pidada talu, loomi nagu ennevanasti. „Ainult natuke vähem“, nagu ta isegi tunnistas.^{xii} Tegelikult ei ole ta valmis sellise elu juurde pöörduma, nagu vanasti elati. Ja isegi, kui ta tahaks, siis ta ei oskaks. Ta unistas saada lihtsaks ja tugevaks, nagu olid olnud Paradiis elanikud enne teda, kuid seda võõrandumisprotsessi ei ole võimalik tagasi pöörata. „Ja ma sain aru, et seda asja on mul juba hilja harjutama hakata. Imelik, eks ole, kui vähe tegelikult elu jooksul ära õppida jõuab. Ühe asja põhiliselt. Kõik need nüüdsed lakkamatud koolitused ja ümber- ja täiendõpped on muidu niisama meelelahutus ja inimese petmine.

Inimene saab oskajaks ja õnnelikuks ainult ühes.^{xiii} Aga kord ürgsest maast deterritorialiseerituna ei ole võimalik enam naastes sellest õnne leida.

Nii sai Paradiisis mängida seda naasemist maale, sest tegelikkuses ei saa seda iha lõplikult rahuldada. Õnnepalu läks Paradiis koos naisega, lootes luua perekond, nagu traditsiooniliselt kombeks. Kuid ka oma seksuaalsetes ihades oli ta võõrandunud nendest normidest. Reterritorilisatsioon oli püüe naasta selle turvalise maaläheduse poole, kuid seegi luhtus. „Kuid minul oli kange tahtmine kõik õigesti teha. Ma tahtsin mängida, et oleks nagu päriselt. Ma teadsin ju, et seda kõike enam ei ole, aga ma tahtsin selle kõik veel korra läbi mängida.“^{xiv}

Perekonna mängimisest ei tulnud midagi välja. Tundub, et Paradiisis ei olnud see ette nähtud, sest seal ei olnud kellelgi lapsi. Küll oli selles Paradiisis väga palju üksikuid vanapoisse. Poissmees ongi Deterritorialiseerunu,^{xv} kellel ei ole keskpunkti, omandikompleksi, vaid tal on ainult see pind, mida ta enda all vajab. Deleuze ja Guattari kirjeldavad poissmeest kui ihaolekut, mis on hoopis intensiivsem ja mitmekülgsem kui intsestuoosne või homoseksuaalne iha. See on kõrgem iha, mis ihkab üheaegselt nii üksindust kui ka ühendatust kõikide teiste ihamasinatega. Paradiisi mõtestamine ja nägemine läbi poissmeeste illustreerib tugevalt autori enda iha vooge – nendes on põimunud tugev vajadus korrata nii üksi olla kui ühendatud teistega. Ja lõpuks on ka autori enda saatuse saadaks üheks nendest lapselikest poissmeestest.

Õnnepalu kirjeldab palju ka Paradiisi asju. Paradiisis on aiad, väravad hooned ja esemed nende sees. Need asjad ei ole kuulu inimestele vaid Paradiisile. Kõik see Paradiisi esemelisus on määratud hävinema ja see on autori arvates oluline. Unustamine on vajalik, sest inimene ei saa kõike oma mälus kaasas kanda. Deleuze ja Guattari vaatlevad asju kui sündmusi, mis ei kuulu kellelegi.^{xvi} Asjad on ainult protsesside sete. Aga protsesside tajumine on sealjuures palju olulisem – see, kuidas toimub üleminek ühelt olekult teisele. Ja nii ütleb ka Õnnepalu, et ei saa olla kaduvatest lilledest, sest ta on ju näinud neid ning tajunud nende tugevat lõhna suveõhtutel. Lilled õitsevad ikka edasi, kusagil mujal ja millalgi ikka.^{xvii} Inimesele on omane mõelda maailmast kui transtsendentsest tasandist, kus on tahked asjad ja punktid.^{xviii} Kuid puuduolek saab tekkida mõne transtsendentse terviku vaatepunktist, nagu minu enda. Tegelikkuses on kõik aga alles, mingis teises vormis.

Tõnu Õnnepalu kirjutised ei sobi kõigile. On inimesi, kelle jaoks on rasked need kirjeldused mittemillestki. Minu jaoks ongi aga just see kõige nauditavam. Õnnepalu suudab kirjeldada mingeid vahepealseid olekuid, mis ei ole fikseeritud, mida ei saa näha, vaid saab tunda ja neist mõelda. Ja seepärast on see abstraktne mittemiski, alguse ja lõputa vahepealsus palju rohkem kui mingi fikseeritus. Seepärast võib analüüsida ka „Paradiisi“ kui poststrukturealistlikku teost, mis saab pigem vaadelda kui risoomi, kui olekute ringlemine, alguse ja lõputa keskpaik.

Poststrukturealistid eelistavad mõelda maailmast kui sündmusest, mis vaid juhtub meiega. Nii tuleks mõelda ka inimesest. See on mingi pidev, ammendamatu olek ja toimub mitmetel erinevatel tasanditel korraga. Selline on ka Õnnepalu lähtepunkt teoses. Ta mõtestab maailma tajumist ja kogemusi, aga ei püüa sealjuures midagi fikseerida.

„Kas pole imelik, mu armas sõber, et sa mitte ei saa Paradiisi, vaid Paradiis saab sinu sisse ja siis sa kannad seda igal pool endaga kaasas, jaa, seda kohutavat Paradiisi, kus pole rohkem kedagi, aga mis oleks nagu ise keegi.“^{xix}

- i Önnepalu, Tõnu. 2009. *Paradiis*. Tallinn: Varrak. lk 37
- ii Krull, Hasso. 1998. Eessõna teosele „Kafka. Väikese kirjanduse poole“. Deleuze, Gilles; Guattari, Félix. Tallinn: Vagabund. lk 16-17
- iii Önnepalu, Tõnu. 2009. *Paradiis*. Tallinn: Varrak. lk 143
- iv Krull, Hasso. 1998. Eessõna teosele „Kafka. Väikese kirjanduse poole“. Deleuze, Gilles; Guattari, Félix. Tallinn: Vagabund. lk 16-17
- v Önnepalu, Tõnu. 2009. *Paradiis*. Tallinn: Varrak. lk 97
- vi samas, lk 55
- vii samas, lk 39
- viii Hermann, Eik. 2009. Ptk „Gilles Deleuze“ teoses „20. sajandi mõttevoolud.“Tallinn, Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus. lk 732-736
- ix samas
- x Önnepalu, Tõnu. 2009. *Paradiis*. Tallinn: Varrak. lk 53
- xi Krull, Hasso. 1998. Eessõna teosele „Kafka. Väikese kirjanduse poole“. Deleuze, Gilles; Guattari, Félix. Tallinn: Vagabund. lk 18-21
- xii Önnepalu, Tõnu. 2009. *Paradiis*. Tallinn: Varrak. lk 43
- xiii samas, lk 59
- xiv samas
- xv Deleuze, Gilles; Guattari, Félix. 1998. „Kafka. Väikese kirjanduse poole“. Tallinn: Vagabund. lk 156-157
- xvi Hermann, Eik. 2009. Ptk „Gilles Deleuze“ teoses „20. sajandi mõttevoolud.“Tallinn, Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus. lk 737-739
- xvii Önnepalu, Tõnu. 2009. *Paradiis*. Tallinn: Varrak. lk 81
- xviii Hermann, Eik. 2009. Ptk „Gilles Deleuze“ teosest „20. sajandi mõttevoolud.“Tallinn, Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus. lk 743-743
- xix Önnepalu, Tõnu. 2009. *Paradiis*. Tallinn: Varrak. lk 121